"यथा हि ग्रामाध्यक्षाः कौटुम्बिकेभ्यः करमादाय विषयाध्यक्षाय प्रयच्छन्ति विषयाध्यक्षश्च सर्व्वाध्यक्षाय, स च भूपतये, तथा बाह्येन्द्रियाण्यालोच्य मनसे समर्पयन्ति मनश्च सङ्कल्प्याहङ्काराय, अहङ्कारश्चाभिमत्य बुद्धौ सर्वाध्यक्षभूतायाम्, तदिदमुक्तं पुरुषस्यार्थं प्रकाश्य बुद्धौ प्रयच्छन्तीति । बाह्येन्द्रियमनोहङ्काराश्च गुणविशेषाः गुणानां सत्त्वरजस्तमसां विकाराः। ते तु परस्परविरोधशीला अपि पुरुषार्थेन भोगापवर्गरूपेण एकवाक्यतां नीताः यथा वर्त्तितैलवह्नयः सन्तमसापनयरूपप्रकाशाय मिलिताः प्रदीपाः, एवमेते गुणविशेषा इति योजना" ।

न्यायादिकते इन्द्रियाणामेकादशविधता वेदान्तपरिभाषामते दशविधतेति भेदः इन्द्रियशब्दे उक्तः।"वपुषा करणोज्झितेन सा" "करणापायविभिन्नवर्णया" रघुः।"करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन"याज्ञ०। "आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकरणं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या"वेणी०अत्र करणं बाह्येन्द्रियम् । आधारे ल्युट् । ३क्षेत्ररूपे देहे अमरः करणाश्रयत्वात् तस्य तथात्वम् । "उपमानमभूत् विलासिनां करणं यत्तव कान्तिमत्तया"कुमा० । भावे ल्युट् ।४क्रियायाम् । "प्र ते पूर्व्वाणि करणानि" ऋ० ४,१९.१० । "आवाहनाग्नौकरणरहितमपसव्यवत्" याज्ञ० । "हलस्य करणे चापि व्यादिष्टाः सर्व्वशिल्पिनः" भा०व०२५४अ० "कृतस्य करणं नास्तीति" प्राचीनगाथा । ५सेतिकर्त्तृगाके अनुष्ठाने ६व्यापारमात्रे च । ७ज्योतिषोक्तेषु तिथ्यर्द्धात्मकेषु बवादिषु तेषामानयनप्रकारः सूर्य्यसि०रङ्गना० उक्तो यथा ।

"ध्रुवाणि शकुनिर्नागं तृतीयं तु चतुष्पदम् । किन्तुघ्नं तु चतुर्दश्याः कृष्णायाश्चापरार्धतः" सू० सि० । "कृष्णपक्षीयायाश्चतुर्दश्यास्तिथेर्द्वितीयार्धाद्द्वितीयार्धसारभ्येत्यर्थः । चकार एवार्थे । तेनान्यतिथेरेतत्तिथिपूर्वार्धस्य च निरासः। ध्रुवाणि स्थिराणि करणानि । तान्याह । शकुनिरिति । चतुष्पदं तृतीयमित्यनेन शकुनिनागयोः क्रमेणाद्यद्वितीयत्वं सूचितम् । तुकारात् क्रमेण तिथ्यर्धेषु भवन्ति । किन्तुघ्नं चतुर्थम् । तुरन्तावधिद्योतकः तेनोक्तातिरिक्तं स्थिरकरणं नास्तीति सूचितम् । अथ चरकरणान्याह" रङ्ग० । "बवादीनि ततः सप्त चराख्यकरणानि च । मासेऽष्टकृत्व एकैकं करणानां प्रवर्त्तते" सू० सि० । "ततः स्थिरकरणपूर्व्वमनन्तरं बवादीनि चरसञ्ज्ञककरणानि सप्त भद्रान्तानि शुक्लप्रतिपद्द्वितीयार्धतश्चतुर्थ्यन्तं भवन्तीति चार्थः । ननु पञ्चम्यादितः कानि करणानि भवन्तीत्यत आह मास इति । चरकरणानां बवादीनां सप्तानां मध्य एकैकमेकमेकं करणं मासे स्थिरकरणकालोनितत्रिंशत्तिथ्यात्मकमासे स्वल्पान्तरत्वान्मासग्रहणम् । अष्टकृत्वोऽष्टवारः प्रवर्त्तते प्रकर्षेण तिष्ठति भवतीत्यर्थः । तथा च पञ्चम्याद्यर्धादेतानि पुनः पुनः परिभ्रमन्ति । कृष्णचतुर्दश्याद्यार्धपर्यन्तमिति भावः । ननु स्थिरकरणोक्तावपरार्धत इत्युक्त्या तेषां चतुर्णां तिथ्यर्धभोगेन शुक्लप्रतिपदाद्यर्धपर्यन्तं क्रमेणावस्थानं युक्तं चरकरणानां तु केवलोक्त्या तदनन्तरं कृष्णचतुर्दश्याद्यार्धपर्यन्तमेक एव परिभ्रमोऽस्त्वित्यतस्तदुत्तरं कथयन्नन्यदप्याह" रङ्ग० । "तिथ्यर्द्धभोगं सर्वेषां करणानां प्रकल्पयेत् । एषा स्फुटगतिः प्रोक्ता सूर्यादीनां खचारिणाम्" सू० सि० । "सप्तानां चरकरणानां प्रत्येकं तिथ्यर्द्धश्चासौ भोगश्च तं तिथ्यर्धकालमितावस्थानं प्रकल्पयेत् । "एकत्र निर्णीतः शास्त्रार्थोऽपरत्र भवतीति" न्यायात् करणत्वेनैषामप्यवस्थानं तत्तुल्यं कुर्यादित्यर्थः । अत एव "तिथ्यर्धं करणं स्मृतम् इत्युक्त्या चान्द्रमासे त्रिंशत्तिथ्यात्मके षष्टिकरणानां सन्निवेशाच्चरकरणानामेव परिभ्रमणे प्रतिमासमनियततिथिभोगकं करणं भवतीति तद्वारकप्रतिमासनियततिथिभोगककरणकसिद्ध्यर्थं चरकरणानामष्टवारपरिभ्रमणोत्तरमवशिष्टतिथ्योश्चतुर्ष्वर्धेषु स्थिरकरणान्युक्तानीति तात्पर्यम् । तत्रापि कृष्णचतुर्दश्यपरार्धतस्तत्कल्पनं तदिच्छानियामकं स्वतन्त्रेच्छस्य नियोगानर्हत्वात्" रङ्ग०

करणानि च बववालवकौलवतैतिलगरवणिग्विष्टिभद्राख्यानि सप्त चरकरणानि । स्थिरकरणानि शकुन्यादीनीति८दशसंख्यानि । ८जातिभेदे पुंस्त्री अमरः स्त्रियां जातित्वात् ङीष् । तज्जातिश्च व्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायामुत्पन्नः जातिभेदः "झल्लोमल्लश्च राजन्यात् व्रात्यान्निच्छिविरेव च । नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड़ एव च"मनुः । करणरूपवर्णसङ्करस्यैव कायस्थनामता तस्य कर्मविशेषपरिपाकेण तज्जातिप्राप्तिस्तस्य वृत्तिभेदश्च ब्रह्मवै०पु०जन्मखण्डे ८५उक्तो यथा । "तैलचौरस्तैलकीटो मूर्द्ध्नि कीटस्त्रिजन्मकम् । ततो भवेत् स्वर्णकारो जन्मैकं दुष्टमानसः । तमःकुण्डे वर्षशतं स्थित्वा स्वर्णवणिग् भवेत् । जन्मैकञ्च दुराचारो जन्मैकं करणो भवेत् । विश्वैकलिपिकर्त्ता च भक्ष्यदातुर्धनं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसं न खादितम् । तत्र नास्ति कृपा तस्य दन्वाभावेक